

Јосип Кулунџић у Народном позоришту Дунавске бановине

Шестогодишње деловање Народног позоришта Дунавске бановине (1936-1941) оставило је дубок траг у културној традицији Војводине, а међу истакнутим уметницима који су деловали у њему издваја се име Јосипа Кулунџића (1899-1970), редитеља, драмског писца и преводиоца¹. У сезони 1940/41, последњој уочи немачке окупације Краљевине Југославије током Другог светског рата, Кулунџић је од августа 1940. до марта 1941. реализовао четири редитељске поставке (три драмске и једну оперску). Уједно су коришћена и три његова превода (две драме и једног либрета).

У први мах може се чинити Кулунџићев уметнички учинак у Бановинском позоришту скромним, али када се ближе сагледају и оцене резултати његовог једногодишњег рада, с правом се може тврдити да је допринос редитеља Јосипа Кулунџића уметничком расту Народног позоришта Дунавске бановине био изузетно значајан и веома специфичан, јер су све три драмске режије чиниле тематску целину и представљале савремено сценско тумачење и ревалоризовање српске драмске класике.

Последња сезона НПДБ протичала је у психози ишчекивања судбоносних догађаја које је доносио Други светски рат, приближавајући се границама Југославије. О томе Марко Малетин, управник, почетком сезоне 1940/41, Банској управи пише: “Откако је почео рат 1. септембра 1939. године, у овим северним крајевима наше државе, шириле су се и смењивале разноврсне усмене верзије о намерама и плановима разних суседних држава према нама, као и о неизвесности и несигурности у погледу будућности ових крајева”. Резултат тако створене атмосфере био је неочекивани одлазак десетине глумаца и два редитеља из ангажмана (између осталих, Ивице и Томислава Танхофера, Јосипа Петричића са супругом, Славка Лајтнера, Рахеле Ферари, Миле Ерцеговић, Милана Миљуша и др.). Нове водеће уметничке снаге представљали су редитељи Јосип Кулунџић и млади Јован Путник, диригент Силвио Бомбардели, уз већ ангажоване редитеље Александра Верешчагина и Павла Шебешћена.

1.

Позив Кулунџићу да режира у Бановинском позоришту уследио је после његових претходних евидентних успеха у београдском Уметничком позоришту, који су представљали запажену иновацију позоришног израза. Одјек таквог схватања у војвођанској средини представља напис новосадског позоришног критичара Уроша Чобанова, који сматра да је Уметничко позориште “прво почело да руши старе позоришне предрасуде”, пре свега у режији, у којој је “направљен потпун преокрет”: “Тек сада, у једном модерном позоришту, истакла се права снага једног Кулунџића. Несумњиво наш најбољи редитељ, он просто оживљава сваку игру, влада потпуно сценом, уређује и компонује, или боље рећи, инструментује позоришну партитуру по такту, тачно до темпа, тачно у боји, у тону и звуку”. Занимљиво је да Чобанов изриком именује Јосипа Кулунџића као аутора редитељских остварења Уметничког позоришта, иако он на плакатима није потписиван као њихов аутор, већ је уместо тога стајала формулација “Режија колективна” Кулунџић је, најпре, реализовао своју прераду Стеријине комедије Зла же-на (премијера у Сомбору 17. септембра 1940, у Новом Саду 18. фебруара 1941), затим своју прераду трагедије Пера Сегединац Лазе Костића (премијера 28. фебруара 1941) и, најзад, сценски поставио Два идола Богобоја Атанацковића, у драматизацији Жарка Васиљевића, драматурга НПДБ (премијера 20. марта 1941).

2.

Поставка Стеријине Зле жене била је на репертоарској линији обнављања домаће класике на сцени НПДБ, а избор управо тог Стеријиног дела уследио је после великог успеха које је већ

доживело на сцени Уметничког позоришта у Београду (премијера 17. априла 1940).

О разлозима прераде, лист “Дан” пише: “Када је писац и редитељ Уметничког позоришта г. Јосип Кулунџић пришао студирању дела, морао је констатовати да ова комедија, поред сјајних сцена, има доста драматуршких недостатака, да је најфрагментарније Стеријино дело, сјајан комедиографски торзо. Стога је пришао г. Кулунџић значајном драматуршком послу: да дело у неку руку логички амалгамира, да створи логичну сценску везу у току радње... Г. Кулунџић је пришао Стеријиној комедији Зла жена са респектом поштоваоца нашег старог мајстора, настојећи да готово не дирне текстовни материјал дела и да драматуршке празнине испуни текстом самог Стерије или другим, али у духу пишчева језика и стила”.

Анонимни новинар, вероватно на основу разговора с Кулунџићем, објашњава читаоцима односно будућим гледаоцима да је намера прерађивача, уједно и редитеља, да “пружи логичну мотивацију најзначајнијег акта интриге, замењивања улога између грофице Трифићке и чизмарице Пеле, која је код Стерије, због недостатка рафинованијег познавања сценске технике, било препуштено случају, то је г. Кулунџић предао свесној намери: он је служи Стевану, по узору на комедију дел арте, дао улогу које су имале слуге у античким комедијама, улогу главног заплетача и расплетача радње. То је г. Кулунџић мислио да може да учини, по прећутном одобрењу самог Стерије, јер је и Стерија, на моменте, пројигирао себе самог у улогу Стевана... по строгој логици коју тражи модерна сцена”

Стални позоришни критичар листа “Дан” Лука Дотлић првом реченицом у свом осврту наглашава да је премијера Стеријине комедије на новосадској сцени “доживела запажен успех”: “За непуна два сата занимљиве и инвентивне радње, новосадска публика, бар она која уме да гледа позориште и која зна правилно да оцењује његову мисију, имала је прилике да се неосетно пренесе у доба вечно свежег и актуелног Стерије”, а да је редитељ “овој малој комедији хтео да да тон великог дела” и да је у томе “у великом делу успео”: “Приређивач је, и поред извесних недостатака прерађеног дела који се најизразитије огледају у нешто развученим дијалозима, успео да самог Стерију изнесе у новој и занимљивој форми. Истицањем улоге слуге Стевана комад је нарочито добио у живости и темпу. Кулунџић-редитељ био је на нивоу Кулунџића-приређивача, штавише можда и изнад њега. Зналачка и врло инвентивна режија Јосипа Кулунџића била је достојна класичнога Стерије”.

Критичар издваја две глумачке интерпретације: “Станоје Душановић, као слуга Стеван, пометовски је дао фину, лепо заокругљену ролу, пуну инвентивности, несташлука и лукавости”, а Милан Ајваз као чизмар Срета “био је потпуно у свом елементу”, он је дао “једну од својих најбољих улога, а нарочито се свидео у другом делу комедије, када се у рану зору вратио кући пијан”. Дело је играно у Шербановој “сликовитој” сценографији, урађеној “са пуно духа”³. Стеријина комедија је изведена три пута у Сомбору, а у Новом Саду за шест седмица, до прекида сезоне, чак четири пута⁴.

3.

Пера Сегединац Лазе Костића нашао се на репертоару НПДБ из више разлога: прво, представљао је наставак неговања репертоарске оријентације Бановинског позоришта на обнављању дела домаће класике; друго, њиме је обележена стогодишњица рођења великог песника, која је падала управо 30. јануара 1941; и, треће, најпресуднија чињеница – патриотски набој који је избијао из Лазиних стихова, а у том моменту добијао нова и актуелна асоцијативна значења.

Лука Дотлић оставио је у листу “Дан” вредно сведочанство, исказ Јосипа Кулунџића о свом стваралачком поступку у осавремењавању дела Лазе Костића. Код Лазе Костића Пера Сегединац је представник православља, а Вићентије Јовановић човек који заступа унијатство. Овом прерадом Кулунџић је покушао да рехабилитује личност Вићентија Јовановића, а тиме и да мотив основног сукоба у драми осветли новом историјском истином. Основни мотив буне Пера Сегединца, уствари, није био првенствено борба за православље него социјални

мотиви.

Дивним чудом, примерак прерађеног Пере Сегединца сачуван је у Библиотеци Српског народног позоришта у Новом Саду (инв. бр. 38/2), те су могуће провере Кулунцићевих навода, па и више од тога: могуће је уочити и накнадна редитељска скраћења и интервенције и сценске преинаке саме његове прераде учињене током поставке дела.

Овом приликом неће се улазити у детаљну анализу Кулунцићеве прераде о чему је аутор ових редова детаљније писао у два наврата, већ се истичу основне одлике прераде.

Поред драматуршких промена, сажимања радње, појачавања драмских функција појединих јунака и свођења броја лица на меру примерену тадашњим могућностима драмског ансамбла (од 36 лица у оригиналу, у преради су 21 мушко и три женска лица). Као редитељ, Кулунцић је имао још један додатни разлог за рационалнију расподелу драмских лица. То су биле техничке могућности Бановинског позоришта, чије су се представе у Новом Саду изводиле на веома неподесној позорници адаптираног Дома Александра Првог ујединитеља односно популарној Соколани.

У складу с духом времена, Кулунцић је свесно изостављао проблеме које су Срби имали почетком 18. века с угарском властелом, а тежњу обрачуна Пере Сегединца преносио на Беч односно на агресивне и похлепне Германе. Чинио је то врло ефектно и без штете по оригинал, а у основном циљу

– прављења кохерентне представе у којој се линија Перине идолатрије према бечком двору постепено окреће и преобраћа у мржњу, јер спознаје, истина позно, своје заблуде с трагичним личним и националним последицама. Кулунцићева прерада имала је вишезначност која је одражавала дух времена и била стављена, на посредан начин, у одбрану од германске (читај: фашистичке) немани која је увелико харала Европом, о чему сведочи и начин на који је представа примљена у Новом Саду. Није случајно Костићева трагедија за време анексионе кризе 1908. била играна (седам пута!) пред одушевљеном београдском публиком, као што неће бити случајно да се Новом Саду, два месеца пред напад Немаца на Југославију, у веома кратком року изводила, такође, седам пута пред препуним гледалиштем. Актуелна политичка тенденција представе испољена кроз родољубиви народни бунт и слободарство Пере Сегединца, објашњавају оправданост репертоарског избора управо тог дела Лазе Костића.

Премијери је дат, до тада, невиђен публицитет: у два маха су објављени интервјуи с Јосипом Кулунцићем, редитељем и Петром Коњовићем, композитором, а после премијере новосадски “Дан” објављује две критике: др Крешимира Георгијевића и Луке Дотлића, а исто чини београдска “Политика” приказима Живојина Вукадиновића и Михаила Вукдраговића. У опширном осврту на премијеру Пере Сегединца др Крешимир Георгијевић, у закључку, пише: “Напор није био узалудан, није ни промашио. Прерада, коју је извршио познати мајстор у режији, г. Јосип Кулунцић, који је као гост и режирао комад, музика, коју је специјално за овдашње Позориште компоновао реномирани композитор и један од најпознатијих стручњака на пољу позоришне уметности, г. Петар Коњовић, ванредна декоративна и костимска и остала техничка опрема, усклађена игра глумаца, ванредна музичка пратња, записали су ову представу у историјске позоришне анале као један од најкрупнијих догађаја на пољу позоришне уметности у овим крајевима. Ванредан пријем којим се публика усрдно одужила и писцу и представи, и режији и обради, и композицији и сценској опреми, била је најдостојнија награда свима који су улагали труд за ову представу”. Лука Дотлић, такође, у свом осврту, није крио одушевљење: “Прерада г. Кулунцића није скоро ништа одузела од оне јединствене особености којом се одликује Костићев Пера Сегединца. Напротив, комад је у преради само добио... Режија је била јединствена и она ће дуго остати у сећању новосадске публике као изванредан уметнички доживљај. На свакој улози, израђеној до минуциозности, осећао се снажан утицај искусног редитеља који сасвим поуздано зна шта хоће и колико може. Одиста, никада досад нисмо имали прилике да у Бановинском

позоришту видимо толико темпа, правих људи који су живели на сцени правим, неизвештаченим животом”.

Ништа мање комплимената представи нису дали ни поменути београдски критичари. Тако Живојин Вукадиновић, пошто је позитивно оценио Кулунцићеву прераду (“оригинални Пера Сегединца остаје као књига у библиотекама, а светлост позоришне рампе осветљаваће овог обновљеног и заиста вешто прерађеног Пера Сегединца”), истиче његов редитељски учинак: и “Као редитељ г. Кулунцић доказао је још једном свој ретки уметнички таленат. Са трупом која нема звезда и која, поред тога, није велика, може он, упркос тешким условима историјске трагедије, многих промена и многих личности, да се похвали представом која је изнад просечног нивоа београдског Позоришта. У томе му је својски помогао даровити позоришни сликар г. Миленко Шербан, који је дао десет упрошћених али сликовитих промена, док је нацрт за врло успеле историјске костиме радила гђа Милица Јовановић-Бабић”.

Михаило Вукдраговић је оценио веома успешном сценску музику Петра Коњовића¹⁰, наглашавајући њену функционалност и органску повезаност с текстом драме односно њен изразито музичко-драмски карактер: “С тим особинама партитура Пера Сегединца представља значајан нови прилог г. Коњовића нашој савременој музичко-драмској продукцији. А извесни делови ове партитуре значе обogaћење и као чисто симфонијске вредности”¹¹. Адапторско-драматуршки захват Јосипа Кулунцића на Костићевом “Пери Сегединцу” може се убројати у најоригиналније и најуспелије драматуршке иновације класике у периоду између два светска рата. Кулунцић је вештом списатељско-редитељском руком функционално изменио основну поруку дела у односу на лик Вићентија Јовановића. Зачудо, при том, само Костићево драмско ткиво није претрпело већа “оштећења”. Изменом неколико сцена, изостављањем одређених реплика и дописивањем у стилу самог Лазе Костића, Кулунцић је постигао изванредне ефекте: јасније издиференцирао драмске јунаке и истакао њихове драматуршке функције, избегао непотребне дигресије, убрзао ритам радње и тим дело учинио сценски атрактивнијим.

4.

И трећа режија Јосипа Кулунцића у Бановинском позоришту спадала је у тематски круг оживљавања српске класике. Главни уметнички догађај последњег месеца постојања НПДб била је премијера драматизације романа Два идола Богобоја Атанацковића (1826-1858), коју је сачинио Жарко Васиљевић, драматург НПДб. После премијера Пера Сегединца и Зле жене, које су приказане у модерним, новим сценским прерадама, с нарочито писаном сценском музиком реномираних композитора, НПДб ставило је, у истој сезони, треће дело војвођанске класичне литературе, чувени роман Два идола, “дело заплетене али вешто компоноване фабуле” чији су “фабуларни реквизити позајмљени највећим делом из старог романа, док је тематика савремена”, како га оцењује савремена књижевна историја¹². У најави премијере лист “Дан” ис-тиче да роман “Два идола” износи “важан моменат војвођанске историје: народни покрет 1848, оцртан снажним реалистичким контурама”, а да окосницу чине два важна момента – индивидуални и друштвени, међусобно се прожимајући, те да се због тога “најбоље дело Богобоја Атанацковића може и мора изнети на сцену”. А та “два идола” у срцу главног јунака су “љубав према идеалној жени и љубав према напаћеној отаџбини”. Тај драматични сукоб “два идола” у души јунака драматизатор Васиљевић је добро уочио и истакао, тако да у његовој драматизацији “упоредо теку и наизменично се ређају сцене интимне историје трагичних љубавника Младена и Руже и сцене снажног сукоба и борбе српског народа у бурним данима 1848, ређају се снажни контрасти два света, индивидуалног и социјалног”.

Премијера Два идола је респектабилно најављена, уз похвале реномираним и познатим уметницима, који је реализују, драматизатору Васиљевићу, редитељу Кулунцићу, сценографу Шербану и композитору Михаилу Вукдраговићу. Међутим, новосадска позоришна публика остала је незаинтересована и хладна: на премијери су про-дате само 173 улазнице.

Објашњење треба тражити у ванпозоришним разлозима, у смутним и збуњујућим збивањима тог 4. марта 1941. године. Премијери су, поред новосадских критичара, присуствовала и три београдска, сарадници “Политике” и “Времена”. Основни утисак који су понели новосадски критичари и њихове београдске колеге био је да је репертоарски потез Позоришта вредан сваке хвале, да је уложен озбиљан уметнички напор, како уметничких сарадника тако и глумачког ансамбла, те да је учињен у прави временски тренутак, али да потка романа, и поред свега, није успешно расплетена на одговарајући сценски начин.

Живојин Вукадиновић сматра да су дати “само фрагменти, само илустрације изабраних страна у роману, а драматизације нема, јер у роману нема сукоба, зато ни драме. И поред спољног збивања, роман је изнутра потпуно статичан”, јер је драматизатор имао исувише скрупула према роману, те није искористио интимне дилеме главних јунака у могуће драмске сукобе. Упркос мањкавостима драматизације, “одлична режија г. Јосипа Кулунџића дала је овој представи правог стила и боје Четрдесет осме, у чему му је много помогао изврсни позоришни сликар г. Миленко Шербан”¹⁴. И Душан Крунић констатује да је драматизатор исувише “скрупулозно поштовао текст” романа, не улазећи у подробнију анализу и посебно наглашава потребу неговања оваквог репертоара, јер “времена су таква да неговање националног репертоара није више само уметнички циљ већ првенствено и изнад свега, то је данас патриотски циљ и родољубива дужност свих наших народних сцена. Јер позорнице имају стократни одјек”.

Крунић посебан нагласак ставља да учинак редитеља и сценографа: “Два имена направила су свој уметнички сусрет у новосадском Позоришту. То су редитељ г. Јосип Кулунџић и сликар г. Миленко Шербан. Људи од несумњива талента који префињено осећају сценске импулсе и могућности, дали су Два идола с импозантним потезима својих уметничких индивидуалности. Г. Кулунџић успео је да новосадску глумачку трупу подигне на пристојан интерпретациони степен, док г. Шербан решава ванредно спретно тешке сликарске проблеме на позорници која је лишена скоро свих модерних средстава једне велике позорнице”. Стални позоришни критичар “Дана” најпластичније преноси реаговање публике и атмосферу у којој се премијера догађала: “Синоћ се Богобоју Атанацковићу аплаудирало можда први пут, али толико много и толико спонтано, колико се одавно није аплаудирало једном српском писцу. Патриотски тон његова романа, сав испуњен српством и његовом чврстом решеношћу да се до последњег човека бори против тлачитеља, доводио је синоћ публику до правог одушевљења. Комад већ и по томе има своју изузетну вредност. Поготово за данашње прилике. И режија Јосипа Кулунџића и извођење чланова Бановинског позоришта било је потпуно на своме месту. Искусни редитељ оживотворио је још једно дело које је потпуно наше по срцу и по крви, са свежином која се најбоље одражава у снажном темпу и живој конверзацији. Носиоци главних улога... били су сви одреда понесени јединственом вољом и искреним одушевљењем да што више допринесу успеху комада. Инсценација Миленка Шербана жива и сликовита”.

Оба музичка критичара, др Милоје Милојевић и Ђура Игњатовић, изузетно су се похвално изразили о сценској музици Михаила Вукдраговића сматрајући је функционалном али и значајним новим делом српског музичког стваралаштва. Милојевић налази да је Вукдраговић “своју музику проткао елементима познатих будница, стилизованим на махове и слободније, прожете национално-патриотским жаром и мелизмима војвођанског фолклора и песмама здравица... Боја ове добро погођене музике лепо се утапа у дело на сцени”. Игњачевић оцењује да је Вукдраговићева музика “у толикој мери значајна за само извођење драматизације Два идола да би, без ње, ово драмско дело било прилично празно, непотпуно”, те да музика “игра једну од главних улога у драматизацији, даје јој снагу, полет и пуни израз”¹⁸. Последња премијера Бановинског позоришта Два идола није имала пуни сценски живот (свега два извођења, 4. и 13. марта 1941), јер је ратна психоза узимала све више маха и одвлачила интересовање публике од позоришта. Гостовање у последњој сезони и чвршће везивање Јосипа Кулунџића као редитеља, адаптатора и преводиоца за Бановинско позориште

представљало је уједно и продор духа новог позоришта у новосадску средину, и то би у знатно већој мери било видљиво да рат није прекинуо тек започету сарадњу. Но и те четири режије (уз поменуте три драмске и поставка опере Слу-жавка господарица Перголезија) унеле су знатна освежења како у глумачки ансамбл, тако и у општи уметнички ниво представа.

То је било видљиво на неколико планова: нпр. на модерном драматуршком прилазу класичном тексту (сценске прераде *Зле жене* и *Пере Сегедин-ца*), затим, у начину уметничке интерпретације дела, и, најзад, у децентном ликовном изгледу и савременој музичкој компоненти представа. Све заједно је остављало утисак савременог приступа класичним делима, који је био у функцији њиховог приближавања модерном сензибилету и очекивањима публике у немирном историјском тренутку. Тиме је Јосип Кулунџић оставио трајан стваралачки белег у војвођанском културном миљеу, коме ће додати нове вредности после Другог светског рата гостовањима у Српском народном позоришту.